

УДК 347.12

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.4.10>

Юрій Іванович Чалий,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра цивільного права та процесу (доцент);

<https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,

e-mail: ychaliy66@gmail.com

САМОЗАХИСТ ВОЛОДІННЯ ЗА ЧИННИМИ Й ОНОВЛЮВАНИМИ ПОЛОЖЕННЯМИ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ¹

У чинному цивільному законодавстві України норми про самозахист нетитульного володіння є недостатньо розробленим інститутом. З огляду на це заслуговують на схвалення проєктні положення оновлюваного Цивільного кодексу України, що стосуються визначення поняття володіння, а також окреслення ознак самозахисту подібного фактичного стану, закріплення правосуб'єктних вимог щодо участі фізичних осіб у відносинах із самозахистом володіння, встановлення правових меж застосування особами способів самозахисту володіння тощо. Критично оцінено окремі проєктні правила оновлюваного Цивільного кодексу України щодо непослідовності застосування в них прийомів законодавчої техніки.

Ключові слова: самозахист володіння, загальні ознаки самозахисту володіння, самозахист охоронюваних законом інтересів, неюрисдикційний захист володіння, захист цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Майновий інтерес², що випливає з володіння майном, зараз *de facto* може захищатися самостійними діями володільців без визначених законом параметрів правомірності подібного захисту. Загальні норми про самозахист ст. 19 чинного Цивільного кодексу України стосуються неюрисдикційного захисту лише цивільних прав, а отже, ці положення *de iure* не можуть бути поширені на врегулювання

---

¹ У статті йдеться про неюрисдикційний захист (самозахист) володіння як фактичного стану, тобто того володіння, яке особа здійснює майном, не спираючись на певний правовий титул. Цей вид володіння у вітчизняній юриспруденції позначається різними термінами: «володіння», «незаконне володіння», «безтитульне володіння», «нетитульне володіння», «фактичне володіння» тощо.

² Терміни «інтерес» та «охоронюваний законом інтерес» уживаються в цій статті як синоніми.

відносин із самозахисту майнових інтересів, що не опосередковуються формою того чи іншого суб'єктивного права.

Єдиним спеціальним положенням Цивільного кодексу України, де буквально зазначається про самозахист володіння, є припис першого речення ч. 1 ст. 400, але ця норма торкається окремого аспекту, а саме: в ній йдеться лише про можливість добросовісного володільця висунути вимогу безпосередньо до недобросовісного володільця про негайне повернення таким порушником об'єкта володіння¹. Очевидно, що таке правило не містить відповіді на питання про те, яким може бути (повинен бути) самозахист володіння в інших правових ситуаціях. Тобто це положення не визначає об'єкт самозахисту володіння, суб'єктів, підстави, способи та межі такого захисту.

На час виконання цього публікаційного матеріалу на розгляді Верховної Ради України перебуває Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої². Крім того, в листопаді поточного року стартувало публічне обговорення Проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги третьої» для громадського обговорення³. Отже, обставинами, що спонукають звернутися до виконання цього дослідження, є незадовільний праворегулятивний стан норм чинного цивільного законодавства щодо впорядкування відносин із

---

¹ Зазначимо, що подібна вимога є малоєфективною із практичної точки зору, оскільки повернення майна за таким неюрисдикційним захистом залежить не від безпосередньої поведінки володільця – потерпілої особи, якою б активною ця поведінка не була, а від доброї волі порушника, яку він навряд чи проявить, оскільки, як указує диспозиція означеної норми, він уже вчинив акт недобросовісної поведінки: свавільно заволодів чужою річчю. Тож чи є ця вимога прикладом власне захисту, тобто дією, що відновлює стан потерпілої особи з фактичного володіння майном? Навряд чи. Але за формальними ознаками подібна вимога все ж є прикладом самозахисту, оскільки вона здійснюється власною поведінкою потерпілої особи, тобто без звернення до того чи іншого юрисдикційного органу.

² Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої : від 21.09.2025 № 14056 / ініціатори Р. О. Стефанчук, О. А. Копиленко, І. П. Марчук та ін. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356> (дата звернення: 17.11.2025).

³ Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги третьої» для громадського обговорення // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76376.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).

самозахисту майнових чи інших інтересів володільців, а також необхідність критичного осмислення відповідних положень вищезгаданих законопроектів, де містяться правила про самозахист володіння.

Стан дослідження проблеми

Проблеми захисту інтересів володільців неодноразово досліджувалися вітчизняними цивілістами. Водночас оцінка змісту відомих нам доктринальних джерел, де розглядалися згадані проблеми, вказує на те, що в них йдеться або про політико-правове обґрунтування юридичного захисту володіння [1], або про правовий захист інтересів володільців узагалі, тобто без акцентування уваги на проблемах саме неюрисдикційного захисту таких інтересів [2; 3], або про окремі питання позовного захисту майнових інтересів володільців [4; 5; 6]. Отже, правові проблеми здійснення володільцями самозахисту своїх майнових інтересів не піддавалися цілеспрямованому науковому аналізу українськими дослідниками.

За досліджуваною проблематикою нами були опубліковані тези доповіді на конференції, але такий матеріал має фрагментарний характер. Крім того, в ньому не оцінювалися відповідні положення Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої (далі – Проект книги першої ЦК України) та Проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги третьої» для громадського обговорення (далі – Проект книги третьої ЦК України) [7].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення загальних правових ознак самозахисту володіння. Для досягнення сформульованої дослідницької мети необхідно вирішити такі завдання: визначити об'єкт самозахисту не титульного володіння; охарактеризувати правосуб'єктні вимоги, що висуваються (повинні висуватися) правом до суб'єктів такого самозахисту; встановити підстави, способи та межі здійснення самозахисту володіння.

Наукова новизна дослідження

Відносно новими є положення цієї роботи, що стосуються визначення об'єкта самозахисту і дієздатності фізичних осіб як учасників відносин із самозахисту володіння.

Виклад основного матеріалу

Визначення поняття «володіння» та оцінювання чинного законодавства щодо наявності в ньому дозволу на самозахист володіння не входять до завдань цієї роботи, але без установлення подібних, так би мовити, відправних точок проведення цього дослідження було б непослідовним.

Акти чинного цивільного законодавства України не містять легальної дефініції поняття «володіння». Аналіз частин 1 і 3 ст. 397 чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) дозволяє зробити висновок, що володіння є станом, коли певна особа (володілець) фактично тримає в себе чуже майно. При цьому законодавець виходить із презумпції правомірності фактичного володіння майном.

Положення ч. 1 ст. 315-37 Проекту книги третьої ЦК України визначає володіння (*possessio*) як фактичне володарювання над об'єктом володіння особою, яка вважає його своїм. Як можна спостерігати, в цитованому проєктному положенні пропонується повернутися до класичного (за римським правом) розуміння нетитульного володіння, за догмою якого володіння, що підлягає юридичній охороні та захисту, повинне мати дві обов'язкові складові: 1) фактичне перебування речі в особі або, інакше кажучи, матеріальний зв'язок речі з особою (*corpus; corpore possidere*); 2) намір особи володіти річчю для себе, тобто у своєму інтересі (*animus possidendi; rem sibi habendi*). В абзацах 2 та 3 ч. 1 ст. 315-37 Проекту книги третьої ЦК України спеціально уточнюється: «Володіння зберігається до тих пір, поки володілець має вільний доступ до об'єкту володіння... Для цілей захисту володіння порушене володіння не вважається втраченим, якщо особа у встановленому порядку скористалася захистом володіння»¹.

Для фактичних станів, які законодавець вважає необхідними для юридичної охорони та захисту, вкрай важливою правовою обставиною є нормативна декларація цієї охорони та захисту. Фактичний стан («неправо»), чим є нетитульне володіння, *a priori* не може містити правову потенцію для його юридичної охорони та захисту. Отже, можливість юридичного захисту, зокрема й самозахисту, інтересів, що випливають із фактичних станів, підлягає обов'язковому публічному визнанню (декларації) на рівні закону.

Право нетитульних володільців на самозахист своїх майнових інтересів, як зазначалося вище, не зазнало легального визнання в чинному цивільному законодавстві України. Принаймні можна говорити, що законодавець щодо цього не висловився чітко, адже загальний законодавчий дозвіл на захист цивільних прав та інтересів (ст. 15 ЦК України) має корелюватися з подальшими положеннями про самозахист охоронюваних законом інтересів. Така кореляція, про що також йшлося вище, відсутня, оскільки законодавець промовчав у ст. 19 ЦК України щодо можливості самозахисту інтересів.

---

¹ Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги третьої» для громадського обговорення // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76376.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).

Аналізоване в цій публікації положення першого речення ч. 1 ст. 400 ЦК України також не можна визнати загальним дозволом на вчинення нетитульними володільцями самозахисних дій, оскільки ця норма стосується лише окремого випадку – можливості пред'явлення в позасудовому порядку добросовісним володільцем до недобросовісного володільця вимоги про повернення майна. У зв'язку із цим позитивною обставиною, спрямованою на усунення зазначеної законодавчої прогалини, є формулювання в Проекті книги першої ЦК України положень ст. 19, у яких тепер прямо зазначено можливість самозахисту не лише суб'єктивних прав, а й охоронюваних законом інтересів. Ця майбутня норма стане загальною для врегулювання відносин щодо самозахисту майнових чи інших інтересів, зокрема й тих, що випливають із нетитульного володіння майном. Але більш важливою обставиною є те, що в положеннях Проекту книги третьої ЦК України, запропонованих до публічного обговорення, містяться ще й спеціальні норми щодо захисту інтересів володільця, а саме правила статей 315-53 «Право на захист володіння» та 315-55 «Самозахист володільця». Отже, можливість самозахисту інтересів володільця, сподіваємося, невдовзі стане *de iure* частиною вітчизняного правового режиму впорядкування приватних відносин.

Легальна дефініція самозахисту міститься в абз. 2 ч. 1 ст. 19 ЦК України, де зазначається: «Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства»¹. Невідомо, з яких міркувань в оновлених положеннях ст. 19 ЦК України було вилучено цитоване вище легальне визначення поняття самозахисту цивільних прав. Можливо, це пов'язано із прагненням розробників цього законопроекту понятійно розширити самозахист, засобами якого тепер мають бути не лише власне акти протидії протиправним посяганням, що вже розпочалися, а й попереджувальні дії осіб, спрямовані на профілактику ймовірних майбутніх посягань.

На наш погляд, про самозахист коректно говорити не раніше того моменту, коли виникає реальна загроза правам (інтересам) осіб або коли подібна загроза певним чином уже реалізується. До цього моменту всі дії, здійснювані особою для убезпечення своїх прав (інтересів) від віддалених ймовірних негативних ситуацій, що можуть або не можуть проявитися (зокрема, будівництво парканів для охорони нерухомості, монтаж технічних сигналізаційних пристроїв, укладання з третіми особами договорів про охорону майна тощо), не є

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.11.2025).

прикладами самозахисту. Виходячи із цього, ключовим терміном у розкритті поняття «самозахист» є слово «протидія».

Іншою істотною ознакою самозахисту є відсутність у ньому участі уповноважених на це суб'єктів (посадових осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, нотаріусів, третейських судів, міжнародних комерційних арбітражів тощо), а не та обставина, що суб'єкти самозахисту вчиняють подібні дії виключно особисто. В інтересах володільців, права (інтереси) яких реально можуть бути порушені чи вже порушуються, захисні дії неюрисдикційного характеру можуть учиняти і треті особи, але за умови, що вони не виконують при цьому свої спеціальні компетентні повноваження, а діють у цивільних правовідносинах саме як фізичні або юридичні особи.

Відштовхуючись від окресленого вище базового розуміння самозахисту цивільних прав та/або інтересів, наведемо відносно розгорнуту характеристику самозахисту нетитульного володіння, сформулювавши щодо цього кілька тезисних положень.

Безпосереднім об'єктом захисту при здійсненні самозахисту володіння є ті чи інші охоронювані законом майнові та деякі інші інтереси володільців: прагнення володільців отримувати певні майнові блага внаслідок володіння і користування майном – об'єктом володіння; прагнення володільців стати в майбутньому дійсними власниками речей – об'єктів володіння через очікування ними впливу визначених законом строків набувальної давності; прагнення таких осіб до реалізації своєрідного соціального особистого статусу від володарювання престижним майном – об'єктом володіння (нерухомістю, коштовними транспортними засобами, іншим так званим статусним майном) тощо. У загальному контексті допустимо говорити, що об'єктом самозахисту є володіння як таке. Стан його непорушності означає й непорушність описаних вище майнових та інших інтересів володільців.

Конкретизація об'єкта захисту залежить від виду порушення. Одночас можна стверджувати, що власне володільницьким (посесійним) самозахистом можна називати тільки той вид неюрисдикційного захисту, який спрямований на попередження, припинення насамперед майнових порушень. Самозахист володільця, що вчиняється ним для захисту своїх особистих немайнових благ, наприклад життя, здоров'я, ім'я, найменування, ділової репутації тощо, не є посесійним самозахистом, оскільки подібний захист не вирізняється жодною специфікою на тлі порівняння з іншими випадками самозахисту особами подібних благ (прав на них). Згаданий вище немайновий інтерес володільця щодо володіння престижним майном не має самостійного значення, бо цей особистий інтерес є похідним (залежним) від

майнового інтересу, тобто він тісно пов'язаний з фактом перебування престижного майна у володільця.

Ураховуючи вищезазначене, назву ст. 315-55 «Самозахист володільця» Проекту книги третьої ЦК України, на наш погляд, слід змінити на «Самозахист володіння», оскільки у змісті цієї статті, як і в положеннях глави 22-5 «Захист володіння» загалом, йдеться не про особистий захист володільця, тобто не про захист його особистих немайнових прав, а про захист володіння (майнових інтересів). Отже, в межах такої підсистеми норм, якою є глава 22-5 Проекту книги третьої ЦК України, слід дотримуватися єдності слововживання, застосовуючи словосполучення «захист володіння», «самозахист володіння», а не «самозахист володільця».

Суб'єктами самозахисту володіння є володільці майна, а також треті особи, які можуть діяти в інтересах володільців.

Юридичні особи мають можливість бути учасниками подібних відносин (як володільці, які неюрисдикційно захищаються, а також як треті особи, що здійснюватимуть цей захист у чужому інтересі) без будь-яких правосуб'єктних застережень, якщо інше не впливає з вимог їх статутних документів або вимог законодавства.

На відміну від чинного ЦК України, де, як відомо, взагалі відсутні правила щодо наділення фізичних осіб здатністю здійснювати своєю поведінкою самозахист цивільних прав та/або інтересів, у положеннях статей 31, 37 Проекту книги першої ЦК України така можливість окремих категорій фізичних осіб тепер зазначається буквально. Подібний реформаторський підхід загалом заслуговує на схвалення, адже здійснення самозахисту прав та/або інтересів не має ознак учинення правочину: акти самозахисту хоча і є випадками здійснення права (права на самозахист), але подібні дії переважно є фактичними, оскільки вони не спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та/або обов'язків. Отже, можливість здійснення особами самозахисту не є різновидом можливості щодо вчинення правочинів, а тому, якщо законодавець вважає за необхідне надати фізичним особам подібну можливість, то він про це повинен прямо зазначити у відповідних нормах про дієздатність фізичних осіб.

Право на здійснення самозахисту цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів, про що згадувалося вище, називається тепер як автономна складова дієздатності малолітніх дітей (п. 2 ч. 1 ст. 31 Проекту книги першої ЦК України), а також фізичних осіб, дієздатність яких обмежена (п. 2 ч. 2 ст. 37 Проекту книги першої ЦК України). Водночас аналіз ст. 32 Проекту книги першої ЦК України не дозволяє зробити однозначний висновок про те, що подібною здатністю наділені й неповнолітні діти. Справа в тому, що текст абз. 1 ч. 1 ст. 32 Проекту книги першої ЦК України сформульовано таким

чином: «1. Крім правочинів, передбачених статтею 31 цього Кодексу, неповнолітня дитина має право...», а далі наводиться шість пунктів, де перелічуються правові можливості, що можуть здійснюватися неповнолітньою дитиною без згоди батьків або піклувальників. У цих пунктах відсутня згадка про можливість здійснення неповнолітніми дітьми самозахисту прав та/або охоронюваних законом інтересів. Подібна прогалина, ймовірно, пояснюється такою логікою розробників законопроекту: оскільки в абз. 1 ч. 1 ст. 32 Проекту книги першої ЦК України є відсилання на положення ст. 31, то неповнолітні діти можуть учиняти ті ж самі правочини, що й малолітні діти. Щодо правочинів цей висновок буде правильним, але здійснення особами самозахисту прав та/або охоронюваних законом інтересів, які випливають із фактичних станів (зокрема, з володіння), у переважній більшості випадків не є (ще раз зробимо наголос!) прикладами учинення правочинів, оскільки такі самозахисні дії призводять до фактичних, а не юридичних наслідків. Отже, положення абз. 1 ч. 1 ст. 32 Проекту книги першої Цивільного кодексу України не може вважатися таким, що поряд із малолітніми дітьми наділяє правовою здатністю здійснювати самозахист і неповнолітніх дітей. Ураховуючи вищенаведену критику, положення ст. 32 Проекту книги першої ЦК України вимагають відповідної корекції. Редакція абз. 1 ч. 1 ст. 32 Проекту книги першої ЦК України могла б виглядати так: «1. Крім правочинів та інших правових можливостей, визначених статтею 31 цього Кодексу, неповнолітня дитина має право...».

Загальні норми, закріплені у ст. 15 ЦК України, а також положення ст. 15 Проекту книги першої ЦК України не визначають, які обставини є тими юридичними фактами, що породжують в особи право на захист своїх інтересів. Водночас підстави для захисту суб'єктивних прав у порівнюваних чинних та проектних нормах визначені чітко. Системне тлумачення положень ст. 15 Проекту книги першої ЦК України, а також правил ст. 19 ЦК України та ст. 19 Проекту книги першої ЦК України дозволяє зробити висновок, що цими юридичними фактами слід вважати «порушення і протиправні посягання» та «реальна загроза порушення» охоронюваних законом інтересів.

Поряд із названими вище загальними підставами захисту охоронюваних законом інтересів, у Проекті книги третьої ЦК України, зокрема в ч. 1 ст. 315-54 та ч. 1 ст. 315-55, наводяться й спеціальні підстави для самозахисту володіння: «незаконне позбавлення володіння», «незаконне порушення володіння», а також «невідвротна загроза незаконного позбавлення володіння або порушення володіння». Спільною ознакою для всіх трьох порушень є їхня незаконність, під якою в ч. 1 ст. 315-54 Проекту книги третьої ЦК України розуміється така поведінка порушника, що вчиняється ним без згоди володільця,

«а позбавлення володіння або порушення володіння не дозволено законом»¹. Виходячи з потреб уніфікації правової термінології, на наш погляд, необхідно критикувати використані в названих проєктних положеннях терміни «незаконне позбавлення володіння», «незаконне порушення володіння» в тій частині, що стосується застосування в цих словосполученнях прикметника «незаконне». У загальних положеннях про захист цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів глави 3 ЦК України та Проєкту книги першої ЦК України при описі підстав того чи іншого виду захисту цілком слушно застосовуються більш широкі за своїм правовим змістом прикметники «протиправними» (п. 10 ч. 2 ст. 16 Проєкту книги першої ЦК України), «протиправних» (ч. 1 ст. 19 ЦК України та Проєкту книги першої ЦК України), «протиправним» (ст. 21 Проєкту книги першої ЦК України), «протиправною» (п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України та Проєкту книги першої ЦК України) тощо. Виправданість застосування цих термінів пояснюється тим, що підставою захисту слід називати не лише ту поведінку, що законом визнана (описана) як неналежна, а й поведінку, яка не відповідає ознакам належності приватного права загалом.

Коротко охарактеризуємо ці три порушення. Протиправне «позбавлення володіння», як це виливає із самої назви цього виду порушення, спрямоване на захоплення особою-порушником нерухомого майна володільця чи вилучення рухомого майна з фактичного володарювання володільця, чим унеможливується досягнення володільцем майнових чи інших інтересів, про які йшлося вище. Нагадаємо, що положення абз. 3 ч. 1 ст. 315-37 Проєкту книги третьої ЦК України застерігає: для цілей захисту володіння порушене володіння не вважається втраченим, якщо особа (тобто володільець – потерпіла особа) у встановленому порядку скористалася захистом володіння. Своєю чергою, п. «г» ч. 1 ст. 315-52 Проєкту книги третьої ЦК України визначає строк для поновлення фактичного володіння – один рік, який, на наше переконання, слід розглядати одночасно припиняльним строком і строком позовної давності.

Протиправне «порушення володіння» означає таке порушення, яке не пов'язане зі втратою володільцем стану володіння, але порушником створюються перешкоди насамперед фактичного характеру для користування об'єктом володіння в повному обсязі.

«Невідворотна загроза незаконного позбавлення володіння або порушення володіння» – це термін, який застосовується в ч. 1 ст. 315-55

---

¹ Проєкт Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги третьої» для громадського обговорення // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76376.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).

Проекту книги третьої ЦК України для позначення ситуації, що створюється незаконною поведінкою особи, чим породжується реальна загроза для втрати володільцем стану володіння загалом або настання реальної загрози неможливості скористатися об'єктом володіння в повному обсязі. Використання в цьому словосполученні слова «невідворотна» є, на наш погляд, некоректним із таких міркувань.

Слово «невідворотна» (загроза) несе в собі враження фатальності, що означає об'єктивну неможливість подолання суб'єктами цивільного права певної негативної життєвої обставини, яку неможливо відвернути (локалізувати, припинити) ані своєю поведінкою, ані поведінкою інших осіб, зокрема шляхом ухвалення відповідних рішень юрисдикційними органами. Очевидно, що автори тексту ст. 315-55 Проекту книги третьої ЦК України в цьому разі мали на увазі високий ступінь вірогідності прояву означеної загрози, а не те, що її об'єктивно неможливо відвернути (припинити). В іншому разі, про який тоді може йтися захист, адже протистояти подібній невідворотній загрозі об'єктивно буде неможливо.

У текстах актів чинного цивільного законодавства подібну високу вірогідність позначають словосполученням «реальна загроза» (див., наприклад, ч. 5 ст. 284, ч. 2 ст. 611, ч. 2 ст. 945, статті 1161 та 1162 ЦК України), а головне те, що це словосполучення сприйняли та використовують також розробники оновлюваних положень ЦК України. Зокрема, для позначення однієї з підстав виникнення права на захист у частинах 1, 3 ст. 15 Проекту книги першої ЦК України застосовано словосполучення «реальна загроза». Отже, виходячи з тих самих міркувань, що були викладені вище, тобто з потреби забезпечення єдності термінології, що використовується в актах законодавства, у вищеприписаному контексті необхідно застосовувати саме словосполучення «реальна загроза», а не «невідворотна загроза».

Під способами самозахисту володіння слід розуміти певні акти протидії, передусім фактичного характеру, вчинювані володільцем або третіми особами в інтересах володільця, як реакція на реальні намагання порушника позбавити володільця стану володіння майном загалом або лише створити для нього перешкоди щодо повноти користування майном – об'єктом володіння. Отже, для того, щоб способи самозахисту були ефективні, вони мають відповідати способам порушення володіння. Обмежувальними правовими факторами для обрання способів самозахисту володіння слугують: 1) загальні критерії правомірності захисту цивільних прав (інтересів); 2) загальні вимоги, що висуваються до самозахисту цивільних прав (інтересів); 3) спеціальні вимоги, що стосуються впорядкування відносин із самозахисту володіння.

За першою групою критеріїв положення ст. 15 Проекту книги першої ЦК України обмежують вибір способів захисту охоронюваних

законом інтересів тим, що такі способи не повинні суперечити імперативним приписам цивільного законодавства, загальним засадам приватного права, зокрема правилам доброзвичайності (*boni mores*). Друга група критеріїв встановлює загальні ознаки правомірності самозахисту цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів. Так, правила ч. 2 ст. 19 Проекту книги першої ЦК України передбачають таке: способи самозахисту мають відповідати змісту цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу, що порушені, характеру дій, якими вони порушені, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням (у такому ж вигляді ці вимоги сформульовано і в ЦК України, але вони, про що вже йшлося, на відміну від названих проєктних положень торкаються лише самозахисту цивільних прав, але не інтересів). Третя група критеріїв (спеціальні вимоги щодо самозахисту володіння) формулюється лише проєктними положеннями оновлюваного ЦК України. Згідно з ч. 2 ст. 315-55 Проекту книги третьої ЦК України способи самозахисту володіння обмежуються негайними і співмірними заходами, необхідними для попередження позбавлення володіння, попередження порушення володіння (нагадаємо, що у статтях 315-54, 315-55 Проекту книги третьої ЦК України змістовно розрізняються «позбавлення володіння» та власне «порушення володіння»), повернення об'єкта володіння, зокрема шляхом видалення порушника з нерухомої речі.

Проєктна вимога щодо негайності здійснення володільцями (третьми особами) самозахисту зумовлена самою природою володіння як фактичного стану. Доки об'єкт володіння перебуває під фактичним володарюванням особи, доти відповідні майнові інтереси цієї особи (як володільця) будуть охоронятися та захищатися правом. Якщо майно без волі попереднього володільця вже перейшло у володіння іншої особи, зокрема й тоді, коли це відбулося через протиправну поведінку іншої особи, то попередній володілець (третья особа, яка має намір діяти в інтересах володільця) втрачає право самостійно (неюрисдикційно) відновлювати для себе (третья особа в інтересах володільця) фактичне володіння подібним майном. Відновити безпідставно втрачене володіння за таких обставин можливо лише в межах річного строку шляхом учинення відповідного посесійного позову (п. «Г» ч. 1 ст. 315-52, ч. 1 ст. 315-56 Проекту книги третьої ЦК України). Отже, термін «негайність» означає правову вимогу, згідно з якою володілець (третья особа) повинен без зволікань самозахисними діями (протидією) відстоювати стан фактичного знаходження в нього (у володільця) майна – об'єкта володіння, доки цей об'єкт ще не перейшов під повноцінне фактичне володарювання особи-порушника. Видалення ж порушника з об'єкта нерухомості або вилучення з його володіння рухомого майна шляхом учинення відповідних дій попереднім

володільцем – потерпілою особою (третьою особою), коли вже відбулося заволодіння майном особою-порушником, буде кваліфіковано як самоправство.

Спеціальна вимога (майбутня правова вимога) щодо співмірності заходів самозахисту володіння має тлумачитися як вимога щодо відповідності цих способів змісту інтересів володільця, що порушуються, характеру дій, якими вони порушені, а також наслідкам, що спричинені (можуть бути спричинені) цим порушенням (ч. 2 ст. 19 Проекту книги першої ЦК України).

Висновки

Самозахист володіння – це здійснювані володільцем (третьою особою в інтересах володільця) без звернення до юрисдикційних органів (посадових осіб) засоби протидії насамперед фактичного характеру, що обираються суб'єктами цієї форми захисту на свій розсуд, але з урахуванням загальних і спеціальних цивільно-правових вимог, які висуваються правом до самозахисту взагалі та самозахисту володіння зокрема.

Об'єктом самозахисту володіння є майнові та інші, пов'язані з майновими інтереси володільців. Суб'єктами самозахисту володіння можуть бути як самі володільці, так і треті особи, які діятимуть в інтересах володільців. Способи самозахисту володіння не повинні суперечити імперативним приписам цивільного законодавства, загальним засадам приватного права, зокрема правилам доброзвичайності (*boni mores*). Крім того, вони мають бути оперативними (негайними) та співмірними (відповідати змісту інтересів володільця, що порушуються, характеру дій, якими вони порушуються, а також наслідкам, що спричинені або можуть бути спричинені цим порушенням). Перелічені правила визначають правові межі здійснення самозахисту володіння.

Проектні положення оновлюваного ЦК України, що стосуються впорядкування відносин із самозахисту володіння, загалом мають прогресивний характер. Заслужують на схвалення правила, якими право на самозахист охоронюваних законом, зокрема й інтересів володільця, зазнає офіційного визнання (декларування на рівні закону); положення про те, що здатність фізичних осіб здійснювати неюрисдикційний захист своїх суб'єктивних прав та/або охоронюваних законом інтересів є окремим елементом дієздатності; правила, що визначають поняття володіння, його види, самозахист та позовний захист. Водночас критиці мають бути піддані окремі моменти щодо непослідовності використання розробниками проектних положень оновлюваного ЦК України прийомів законодавчої техніки.

Визначаючи перспективи наукових розвідок досліджуваної проблематики, слід вказати на необхідність подальшого розроблення (деталізації) матеріалу щодо формулювання критеріїв правомірності

застосування самозахисту володіння, оскільки це дослідження орієнтоване здебільшого на опис загальної характеристики самозахисту володіння.

Список бібліографічних посилань: 1. Баула М. В. Захист володіння: огляд основних концепцій. *Наше право*. 2017. № 2. С. 158–163. 2. Бурлаков С. Ю. Захист володіння як фактичного панування над річчю. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082, вип. 16. С. 104–106. 3. Харченко Г. Інститут володіння в цивільному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 38–43. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.07>. 4. Гладь Ю. Захист прав добросовісного набувача у разі витребування майна з чужого незаконного володіння. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3 (11). С. 117–121. 5. Гуйван П. Д. Окремі питання захисту фактичного володіння. Сутнісні та темпоральні засади заперечення проти віндикації. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 3. С. 20–24. DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.92>. 6. Гуйван П. Д. Особливості посесорного захисту речового права упродовж набувальної давності. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 38. С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i38.361>. 7. Чалий Ю. І. Самозахист володіння: окремі проблемні аспекти // Рекодифікація речового права : зб. матеріалів XIV Міжнар. цивіліст. форуму (м. Київ, 16 трав. 2025 р.) / Ін-т правотворчості та наук.-правових експертиз Нац. акад. наук України. Одеса : Юридика, 2025. 200 с.

Надійшла до редколегії 20.11.2025

Прийнята до опублікування 15.12.2025

Chalyi Yu. I. Self-defence of Possession under the Current and Updated Provisions of the Civil Code of Ukraine

In the current civil legislation of Ukraine, the rules on self-defence of non-title possession are an underdeveloped institution. The critical remark concerns the absence in the Civil Code of Ukraine or other acts of civil legislation of both the legal definition of non-title possession and the norms that would declare general legal permission to exercise self-defence of possession, establish legal requirements for participants in such protection, and set legal limits on the use of certain methods of self-defence of possession by individuals. In view of this, the draft provisions of the updated Civil Code of Ukraine, which fill the above-mentioned gaps in civil legislation, deserve approval. At the same time, the work criticises certain draft rules of the updated Civil Code of Ukraine for their inconsistent application of legislative techniques.

Based on the research conducted, the following conclusions have been made. Self-defence of possession is a means of counteraction, primarily of a factual nature, carried out by the possessor (a third party in the interests of the possessor) without recourse to jurisdictional bodies (officials), which is chosen by the subjects of this form of defence at their discretion, but taking into account the general and special civil law requirements imposed by the law on self-defence in general and

self-defence of possession in particular. The object of self-defence of possession is the property and other property-related interests of possessors. The subjects of self-defence of possession can be both the possessors themselves and third parties acting in the interests of the possessors. The means of self-defence of possession must not contradict the imperative provisions of civil law, the general principles of private law, including the rules of good morals (boni mores), and they must be prompt (immediate) and proportionate (corresponding to the content of the possessory interests that are being violated, the nature of the actions by which they are being violated, and the consequences that are or may be caused by this violation).

The need for further development (detailing) of the material on the formulation of criteria for the legitimacy of the application of self-defence of possession is emphasised, since the article focuses mainly on describing the general characteristics of self-defence of possession.

Keywords: self-defence of possession, general characteristics of self-defence of possession, self-defence of interests protected by law, non-jurisdictional protection of possession, protection of civil rights and/or interests protected by law.

